

DİNİ VE ETNİK RAPOR BİBLİYOGRAFYA ÇALIŞMASI : AVRASYA

HAZIRLAYANLAR

Murad AGHAYEV

Murad KHASHIMOV

TÜRKİYE

1. **“Yurtdışından Gelenlerin Nicelik ve Niteliklerinin Tespitinde Sorunlar”, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, haz. Ahmet İçduygu ve Şule Toktaş (2005);** Rapor Türkiye Bilimler Akademisi Tarafından hazırlanmıştır. Rapor yurt dışından Türkiye’ye gelenlerin etnik kökenleri, onların dini mensubiyetleri, göç dalgasının Türkiye üzerindeki etkileri ana başlıkları altında incelenmiştir.
2. **Kaya, Ayhan - Işık, Emre - Şahin, Bahar – Elmas, Esra – Çağlayan, Basri - Aksoy - Pelin. Türkiye’de İç Göçler Bütünleşme mi, Geri Dönüş mü? İstanbul, Diyarbakır, Mersin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009;** Bu rapor, giriş, göç nedir, azınlık nedir, İç göçler, nitelik ve nicelikleri, ülke geleceğindeki rolü gibi ana başlıklar altında incelenmiş ve nitelikli bilgilere yer verilmiştir.
3. **Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, Sığınmacı ve Mültecilere Ait Demografik Veriler: Ocak-Haziran 2010;** Bu raporda Türkiye’de göç, dünyada göç ana başlıkları altında konu incelenmiştir. 2010 yılında dünyada gerçekleşen göç olayları bu raporun ana şemasını oluşturmaktadır.
4. **Van Valiliği İl İnsan Hakları Kurulu, Mülteci Sığınma Yerleri ve Emniyet Müdürlüğü Yabancılar Şubede Yapılan İncelemeler: İnceleme Raporu, (Haziran 2010);** Bu çalışmada Van il emniyet müdürlüğü kayıtlarında geçen veriler doğrultusunda sadece Van ili için değil, aynı zamanda Türkiye için önemli olan bir konu sistematik veriler doğrultusunda incelenmiştir. Rapor, giriş, Türkiye’ye göç eden mülteciler, mültecilerin dini ve etnik mensubiyeti, değerlendirme ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.
5. **Van Valiliği İl İnsan Hakları Kurulu, Komisyon İnceleme Raporu, (23.07.2010);** Bu rapor yukarıdaki rapora ek olarak hazırlanmıştır. Van Valiliği İnsan Hakları kurulunun hazırladığı rapor azınlıkların statüleri, onların haklarının korunması, sorunlar nasıl giderilmesi başlıkları altında incelenmiştir.
6. **TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Türkiye’de Bulunan Mülteciler, Sığınmacılar ve Yasa Dışı Göçmenlerin Sorunlarını İnceleme Raporu, Ankara, (2010);** Raporda Türkiye’ye

yaşanan göç dalgaları incelenmiştir. Rapor içerik itibarıyla şu şekildedir; Mültecilerin sorunları, sığınmacıların sorunları, yasa dışı göçler, yasa dışı göçlerin sebepleri ve Türkiye'ye etkileri başlıkları altında incelenmiş ve nitelikli bilgilere yer verilmiştir.

7. **Roman Çalıştay Raporu, (2010);** Rapor giriş, Türkiye'de yaşayan Romanlar, yurt dışında yaşayan Romanlar, Yurt dışı ve Türkiye'deki Romanlar arası ilişki, sorunlar, değerlendirme ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.
8. **Özge Karadağ ve Kerim Hakan Altıntaş, "Mülteciler ve Sağlık", TAF Preventive Medicine Bulletin, (2010 9(1)) https://www.bibliomed.org/mnsfulltext/1/khb_009_01-55.pdf?1579102219;** Raporun ana tüzüğünü mülteciler ve sağlık sorunları oluşturmaktadır. Rapor bülten olarak hazırlanmıştır. Ancak konuyla ilgili önemli bilgiler edinme bakımından önem arz etmektedir.
9. **Türkiye'de Azınlıklar Kavramlar, teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama, haz. Baskın Oran;** Rapor azınlıklar, azınlıklar kavramı, Türkiye'de azınlık konularından oluşmaktadır. 52 sayfadan oluşan raporda gelişen süre içerisinde Türkiye'deki azınlıklar hakkında bilgi verilmektedir.
10. **Sahipsiz Azınlıklar Raporu; Rapor TASAM (Türk Asya Strateji Araştırmalar Merkezi);** Rapor içerik itibarıyla farklı ülkelerde yerleşen azınlıkları konu edinmiştir. Giriş, sahipsiz azınlıkların durumu, değerlendirme, öneriler ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Rapor, TASAM tarafından 2004 yılında hazırlanmıştır.
11. **Verhás, Evelin. The Turkish Minority in Western Thrace: The Long Struggle for Rights and Recognition, Minority Rights Group Europe (MRGE), (2019).** Raporda Batı Trakya'da yaşayan Türkler konu edilmiş, ayrıca onların karşılaştıkları sorunlar incelenmiştir.
12. **Volkova, Yana. Turetskoye Menşinstvo v Bolgarii: Ebolyutsiya Dvuhstoronney Adaptatsii, (2016);** Bu çalışmada Bulgaristan'da yaşayan Türklerin adaptasyon süreçlerine değinilmektedir.

RUSYA VE TRANSKAFKASYA (AZERBAJYCAN, GÜRCİSTAN, ERMENİSTAN)

13. *Azerbaycan'ın Etnik ve Demografik Yapısı Raporu, haz. Elnur Ağaoğlu, Bakü: Azernesr, (2012)*; Azınlıkların Azerbaycan'daki dağılımı, Lezgiler, Udinler, Avarlar, Ruslar, Malakanlar, Tatlar ve b. başlıklar altında bağımsız şekilde Azerbaycan'daki azınlıklar hakkında bilgi verilmektedir. 200 sayfadan oluşan raporda ülke genelinde yaşayan azınlıklar ve durumları açıklanmıştır.
14. Mikayılov, İlkin. “Azerbaycan Hukukunda Azınlık Hakları ile İlgili Düzenlemeler”, *Iğdır Üniv Sos Bil Der / Igd Univ Jour Soc Sci 8 (Ekim 2015): 181-197*; Bu makalede 1995 yılında hazırlanan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasası'nda yer alan azınlık haklarıyla ilgili yasalardan bahsedilmektedir. Makalede bölgesel güç haline gelen Azerbaycan'da yaşayan azınlıklara karşı devletin uyguladığı politika hakkında bilgi verilmiştir.
15. *Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 212 Sayılı Fermanı (1992), Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yaşayan Ulusal Azınlık, Az Sayılı Halk ve Etnik Grupların Hak ve Özgürlüklerini Korunması, Dil ve Kültürünün Gelişmesi İçin Devlet Yardımı Hakkında, Bakü, www.eqanun.az (01.01.2020)*; Azerbaycan Cumhur başkanı Haydar Aliyev tarafından imzalanan bu ferman içerik itibariyle Azerbaycan'da yaşayan etnik azınlıklarla ilgilidir. Fermanın ilgi çeken taraflarından biri de diğer devletlerle kıyasla Azerbaycan'da tüm azınlıklara kendi kültür ve dini inançlarını yaşatmaları için olanak tanınmasıdır.
16. *Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, Ahalinin Milli Terkibi, Ana Dili Ve Serbest Konuştuğu Dillere Göre Ayrımı (2009) <http://www.stat.gov.az/source/demography/> (01.01.2020)*; Bu raporda resmi devlet kurumu tarafından Azerbaycan genelinde yaşayan azınlıkların konuştukları dillerin istatistiği verilmiştir. Meselâ, halkın %87'i Azerbaycan Türkçesi'nde konuşurken % 13'lük oranı içerisine geri kalan tüm azınlıkların dilleri girmektedir.
17. *Ulusal Azınlıklar, Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı resmi sitesi, <http://www.mfa.gov.az/?language=az&options=content&id=114> (30.11.2019)*; Raporda içerik olarak Azerbaycan'da yaşayan dini ve etnik azınlıklar hakkında bilgi verilmektedir.

18. *“Azerbaycan'daki Etnik Azınlıklar”*, haz: *Rasim Musabeyov, Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı 7/1 (İlkbahar 2001)*; Rapor yukarıdaki rapora ek olarak hazırlanmıştır. Bu rapor 25 sayfadan oluşmaktadır Azerbaycan'la birlikte Transkafkasya'da yaşayan azınlıklar hakkında bilgi verilmektedir.
19. *Müasir Şəraitdə Azərbaycanla milli-etnik Proseslər Raporu*; Rapor 41 sayfadan oluşmaktadır Azerbaycan'da yaşayan dini ve etnik azınlıklar hakkında bilgi vermektedir. Genel hatlarıyla rapor giriş, bağımsızlık sonrası etnik ve dini azınlıkların durumu, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin azınlıklara yönelik politikaları, değerlendirme ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.
20. *Azərbaycan azsaylı Xalqları raporu*: Rapor, giriş, az sayılı etnik azınlıklar sonuç ve kaynakça kısımlarından oluşmaktadır. Bu rapor 34 sayfadan oluşmaktadır ve bugün Azerbaycan'da yaşayan az sayılı milletlerden bahsetmektedir. Ayrıca raporda Azerbaycan Türklerinden başka milletlerin tarih içerisinde Azerbaycan'a gelişinden de bahsedilmektedir.
21. *Azərbaycanda Birgəyaşayış və Multikulturalizm*; Azerbaycan hükümetinin azınlıklara yönelik politikası, azınlıklarla birge yaşayış süreci gibi başlıklar altında veriler toplanan rapor 2016 yılında hazırlanmıştır. Raporda Azerbaycan hükümetinin uyguladığı din siyasetinden ve bunun etnik azınlıklara olan etkisinden bahsedilmektedir.
22. *Gürcistan Osetlerinde Kimlik: Lagodekhi ve Kaspi Örneği*, haz: *Keisuke Wakizaka (2010)*
23. **Aydınğün, Ayşegül.** *“Gürcistan'da Din, Kimlik ve Müslüman Azınlıklar”*. *Gürcistan'daki Müslüman Azınlıklar ve Hakları, Kimlik, Siyaset*, ed. *Ayşegül Aydınğül, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir. 1-23. Ankara: Terazi Yayıncılık, (2016)*; Makalede Gürcistan'da yaşayan dini azınlıkların tutumu ve Gürcistan devletinin bu azınlıklara karşı yönelik siyasetinden bahsedilmektedir.
24. **Asker, Ali – Kahraman, Alter.** *“Gürcistan'da Devletleşme, Kimlik İnşası ve Müslüman Topluluklar”*. *Gürcistan'daki Müslüman Azınlıklar ve Hakları, Kimlik, Siyaset*, ed. *Ayşegül Aydınğül, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir. 23-49. Ankara: Terazi Yayıncılık, (2016)*: Bu makalede Gürcü kimliğinin inşasından ve geçtiği tarihi süreçten bahsedilmektedir.

25. **Gürsoy, Hazar Ege – Biletska, Yuliya.** “Azınlık Haklarına Kuramsal Bir Bakış ve Bir Etnik Demokrasi Örneği Olarak Gürcistan”. *Gürcistan’daki Müslüman Azınlıklar ve Hakları, Kimlik, Siyaset*, ed. Ayşegül Aydınğül, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir. -49-83. Ankara: Terazi Yayıncılık, (2016); Bu makalede azınlık haklarının ulusal boyutundan bahsedilmektedir.
26. **Kahraman, Alter – Tulun, Mehmet Oğuzhan.** “Post-Sovyet Gürcistan’da Azınlık Hakları: Uluslararası Örgütler ile Uluslararası ve Ulusal Sivil Toplum Kuruluşlarının Bakış”. *Gürcistan’daki Müslüman Azınlıklar ve Hakları, Kimlik, Siyaset*, ed. Ayşegül Aydınğül, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir. -123-159. Ankara: Terazi Yayıncılık, (2016); Makale içerik olarak STK’lardan bahsetmektedir.
27. **Gürsoy, Hazar Ege - Tulun, Mehmet Oğuzhan.** “Post-Sovyet Gürcistan’da Azınlık Hakları: Ulusal ve Uluslararası Mevzuat, Devlet Politikası ve Resmî Görüş”. *Gürcistan’daki Müslüman Azınlıklar ve Hakları, Kimlik, Siyaset*, ed. Ayşegül Aydınğül, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir. 83-123. Ankara: Terazi Yayıncılık, (2016): Burada Gürcü kimliğinin Gürcistan’da yaşayan diğer azınlıklar üzerindeki baskısından bahsedilmektedir.
28. **Kahraman, Alter –Katliarou, Yury – Anaç, Özge.** “Müslüman Acaralılar: İslam, Din Değiştirme ve Dinî Haklar”. *Gürcistan’daki Müslüman Azınlıklar ve Hakları, Kimlik, Siyaset*, ed. Ayşegül Aydınğül, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir. 159-193. Ankara: Terazi Yayıncılık, (2016): Bugün Batum ve civar bölgelerde yaşayan Müslüman Acaralar arasında yayılan misyonerlik faaliyetleri ve bunun sonuçlarından bahsedilmektedir.
29. **Gürsoy, Hazar Ege - Gürsoy, Hazar Ege,** “Post-Sovyet Acara’da Müslüman Acaralılar: Sosyo-Ekonomik Durum ve Siyasi Katılım”. *Gürcistan’daki Müslüman Azınlıklar ve Hakları, Kimlik, Siyaset*, ed. Ayşegül Aydınğül, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir. 193- 219. Ankara: Terazi Yayıncılık, (2016): Gürcistan’ın Acarya bölgesinde yaşayan Acaraların durumundan ve Gürcistan’ın buradaki tutumundan bahsedilmektedir.
30. **Asker, Ali – Öğütçü, Özge Nur.** “Borçalı Türkleri: İslam, Mezhep ve Din Temelli Sorunlar”. *Gürcistan’daki Müslüman Azınlıklar ve Hakları, Kimlik, Siyaset*, ed. Ayşegül Aydınğül, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir. 219 - 243. Ankara: Terazi Yayıncılık, (2016); Burada eski Azerbaycan toprağı olan ve bugün Gürcistan sınırları içerisinde yerleşen Borçalı ve

buradaki Azerbaycan Türk azınlığı arasında son dönemlerde ortaya çıkan mezhep ayrımcılığından bahsedilmektedir.

31. Keskin, Serhat – Anaç, Özge. “Ahıska Türklerinin 1944 Sürgünü’nden Günümüze Gürcistan’a Geri Dönüş Mücadelesi ve 2007 Yılına Kadar Dönenlerin Durumu”. *Gürcistan’daki Müslüman Azınlıklar ve Hakları, Kimlik, Siyaset*, ed. Ayşegül Aydıngül, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir. 275-295. Ankara: Terazi Yayıncılık, (2016); Türk dünyasının yaralı bölgelerinden biri olan Ahıska bölgesinde yaşayan Türklerin sürgününden ve 2007 yasasına uygun olarak vatana geri dönüş kanununun içeriğinden bahsedilmektedir.
32. Keskin, Serhat – Tulun, Mehmet Oğuz – Yılmaz, Aytaç. 2007 Geri Dönüş Yasası ve Ahıska Türklerinin Gürcistan’a Geri Dönüş Sürecindeki Son Durum”. *Gürcistan’daki Müslüman Azınlıklar ve Hakları, Kimlik, Siyaset*, ed. Ayşegül Aydıngül, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir. 295-319. Ankara: Terazi Yayıncılık, (2016): Burada 2007 kanunun hangi uygulama aşamasında olduğu anlatılmaktadır.
33. Biletska, Yuliya – Tuncel, Turgut Kerem. “Ahıska Türklerinin Gürcistan’a Geri Dönüşü ve ‘Ermeni Faktörü’”. *Gürcistan’daki Müslüman Azınlıklar ve Hakları, Kimlik, Siyaset*, ed. Ayşegül Aydıngül, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir. 319-347. Ankara: Terazi Yayıncılık, (2016): Ahıska Türkleri’nin vatana geri dönüşü hakkında çıkarılan yasanın içeriğinden bahsedilmektedir.
34. Aydıngün, Ayşegül – Asker, Ali – Ünel, Anıl. “Pankisi Vadisi’nde Kistler: Selefilik, Gelenekçilik, Kimlik ve Siyaset”. *Gürcistan’daki Müslüman Azınlıklar ve Hakları, Kimlik, Siyaset*, ed. Ayşegül Aydıngül, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir. 347-371. Ankara: Terazi Yayıncılık, (2016); Burada Gürcistan’ın Pankisi Vadisi’nde yaşayan azınlıklar ve bu bölgedeki sorunlardan bahsedilmektedir.
35. Şir, Aslan Yavuz – Elbir, Hazel Çağan. “Türkiye’nin Gürcistan’daki Müslüman Azınlıklara İlişkin Politikası”. *Gürcistan’daki Müslüman Azınlıklar ve Hakları, Kimlik, Siyaset*, ed. Ayşegül Aydıngül, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir. 371-405. Ankara: Terazi Yayıncılık, (2016); Makalede iki devlet arasındaki politik gelişmelerden ve Türkiye’nin Gürcistan’daki azınlıklara yönelik politikasından bahsedilmektedir.

36. **Prina, Federica.** *Protecting the Rights of Minorities and Indigenous Peoples in the Russian Federation: Challenges and Ways Forward, Minority Rights Group Europe (MRGE), (2012).* Bu raporda Rusya yaşamakta olan azınlıklar ve yerel halklar ve onların sahip olduğu haklar anlatılmaktadır.
37. **Minority Rights Group Europe (MRGE);** *Breaking the Cycle of Exclusion: Minority Rights in Georgia Today, (2009).*
38. **Salome Mekhuzla & Aideen Roche;** *National Minorities and Educational Reform In Georgia, European Centre For Minority Issues, (2009).* Bu çalışmada Gürcistan'da gerçekleştirilen eğitim reformu ve bu reformun azınlıklara olan katkısı araştırılmaktadır.
39. **Wheatley, Jonathan,** *The Status of Minority Languages in Georgia And the Relevance of Models from Other European States, European Centre For Minority Issues, (2006).* Bu çalışma Gürcistan'daki azınlıkları, onların sahip oldukları dillerin resmi statüleri ve karşılaşılan sorunları ele almaktadır.
40. **Hedvig Lohm,** *Javakheti after the Rose Revolution: Progress and Regress in the Pursuit of National Unity in Georgia, European Centre For Minority Issues, (2009).* Bu çalışmada Gürcistan'da yaşanan Gül Devrimi'nden sonra Javakheti bölgesinde azınlıklar ilgili gelişen durumlar analiz edilmiştir.
41. **Prasad, Conor,** *Georgia's Muslim Community: A Self-Fulfilling Prophecy?, European Centre For Minority Issues, (2012).* Bu çalışmada Gürcistan'daki Müslümanların ülkenin kamu yönetimindeki yeri incelenmektedir.
42. **Trier, Tom, and Andrei Khanzin,** *The Meskhetian Turks at a Crossroads, European Centre For Minority Issues, (2008).* Bu çalışmada genel çerçeveye Ahıska Türkleri ve onların karşılaştıkları sorunlar ele alınmaktadır.
43. **Pentikäinen, Oskari and Tom Trier,** *Between Integration and Resettlement: The Meskhetian Turks, European Centre For Minority Issues, (2004).* Bu çalışmada Ahıska Türklerinin entegrasyon ve dağılım sürecinde yaşadıkları problemler anlatılmıştır.

44. **Cabbarlı, Hatem, “Ermenistan Cumhuriyeti’nin Etnik Yapısı (Ethnic Komposition of The Republic of Armania)”, *Ermeni Araştırmaları* 49 (2014): 101-114;** Bu makale günümüz Ermenistan Cumhuriyeti’nin etnik yapısını irdelemektedir. Makale Ermenistan’ın çeşitli etnik gruplarıyla ilgili olarak özetle nüfus, tarih, dernek yapılanması ve yaşadıkları sıkıntılar hakkında bilgi vermektedir. Ermenistan’da çeşitli değişik etnik gruplar yaşasa da, Ermenistan geçmişte azınlıklara uygulanan politikalar sonucunda esasen kesinkes etnik Ermenilerin baskın olduğu, diğer etnik grupların ancak toplam nüfusun %3’üne denk geldiği homojen bir yapıya sahiptir. Bu sebeple Ermenistan açısından etnik azınlık sorunu mevcut değildir. Ermenistan mazeretler öne sürerek etnik grupların sıkıntılarını gidermek adına yeterli adımlarla atmamaktadır. Bu sebeple bahsi geçen etnik grupların zaman içerisinde nüfusun daha da az bir oranı tekabül etmeleri bir olasılıktır.

ORTA ASYA (KAZAKİSTAN, ÖZBEKİSTAN, KIRGIZİSTAN, TÜRKMENİSTAN, AFGANİSTAN)

45. **Kazakistan'da Milli Azınlıklar;** Kazakistan'a göç eden azınlıklar, dini azınlıklar gibi ana başlıklardan oluşan rapor, ülke genelinde yaşayan azınlıklar hakkında verilere ulaşmak bakımından çok önemlidir. Sovyetlerin dağılmasının akabinde Kazakistan'da yaşayana azınlıkların durumundan bahsedilmektedir.
46. **Kazakistan'da Slav Azınlıkları Raporu;** Kazaklar, Slav toplumları gibi iki ana başlıktan oluşan raporda bağımsızlık sonrası Kazakistan'daki iki millet arasındaki durumdan bahsetmektedir. Slav azınlıklardan bahseden rapor 20 sayfadan oluşmaktadır.
47. **Kazakistan Ülke Raporu (Temmuz 2019):** Genel hatlarıyla ülkenin tarihi, siyasi ve dini durumunu tanıtan raporda yer yer azınlıklar ve durumları hakkında da bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca bu raporda Kazakistan parlamentosunda yer alan azınlıklardan seçilmiş milletvekillerinden ve gelişen dünyaya ayak uydurmaya çalışan Kazakistan dış politikasının azınlıklar üzerindeki etkisinden bahsetmektedir
48. **Kazakistan Ülke Raporu, Atatürk Araştırma Merkezi (Ağustos 2007);** 15 sayfadan oluşan raporda az da olsa Kazakistan'da yaşayan azınlıklardan bahsedilmektedir.
49. **Kazakistan Ülke Raporu, Birleşmiş Markalar Derneği (Temmuz 2010):** Rapor Kazakistan'ın siyasi yapısı, Tarihi, Türkiye-Kazakistan İlişkileri gibi bölümlerden ibarettir. Raporun ilerleyen sayfalarında Kazakistan'a göç eden ve Kazakistan'dan göç eden azınlıklardan bahsedilmektedir.
50. **Özbekistan Ülke Raporu, Çayeli Ticaret ve Sanayi Odası (2010);** Burada Özbekistan'ın tarihi ve ekonomik yapısıyla birlikte ülkede yaşayan etnik azınlıklardan da bahsedilmektedir.
51. **Orta Asya Etnik Yapı Raporu, haz. Hakan Kazım (2014);** Rapor, Orta Asya'da dini azınlıklar, etnik azınlıklar, Temelde oluşan sorunlar, Sorunların giderilmesinde izlenecek çıkış yolları, değerlendirme ve sonuçtan oluşmaktadır. Burada Orta Asya Türki Cumhuriyetlerin etnik yapısı hakkında bilgi verilmektedir.

52. *Türkmenistan Ülke Raporu*; Ülkenin Tarihi, Türkmenistan’da yaşayan etnik ve dini azınlıklar başlıklarından oluşan raporda ülkeyle ilgili genel bilgilerle birlikte ülkede yaşayan azınlıklar hakkında da bilgi verilmektedir.
53. *Türkmenistan Ülke Raporu, Ödemiş Ticaret Odası*; 6 sayfalık raporda ülkede yaşayan azınlıklar hakkında da bilgi verilmiştir.
54. *Türkmenistan Ülke Raporu, Alaca Ticaret Odası*; Rapor, ülkenin tarihi yapısı, siyasi yapısı, bağımsızlık sonrası Türkiye-Türkmenistan ilişkileri gibi ana başlıklardan oluşmaktadır. Çalışmada yer yer azınlıklar hakkında da bilgi verilmektedir. Rapor 48 sayfadan oluşmaktadır.
55. *Kırgızistan Etnik Yapısı Raporu, Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı 2010*; Rapor giriş, Kırgız milleti, etnik zeminde patlak veren Oş olayları, diğer etnik gruplar ve Kırgızlarla diğer etnik azınlıklar arasında yaşanan çatışmalar başlıkları altında Kırgızistan’daki azınlıklar hakkında bilgi verilmektedir. Rapor 45 sayfadan oluşmaktadır ve Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır.
56. Akiner, Shirin – Melting, Pot – Salad, Bowl, “Cauldron? Man’pulat’on an Mobilization of Ethnic and Religion Identities in Central Asia”, *Ethnic and Racial Studies*, (1997). 20:2, 362-398. Bu çalışmada Orta Asya yaşayan halkların kimlik sorunlarına bakılmıştır.
57. Peyrouse, Sebastien, *The Russian Minority in Central Asia: Migration, Politics, and Language*, Woodrow Wilson International Center for Scholars, (2008); Bu çalışmada Orta Asya’da bulunan Ruslar hakkında genel bilgiler verilmektedir.
58. Anna, Matveeva – Aziya, Tsentralnaya, *Strategicheskiy Podhod k Postroeniyu Mira, International Alert*. (2006); Bu çalışmada Orta Asya ile ilgili çeşitli konular ele alınmakta olup ayrıca azınlıklara ayrılan kısımlar mevcuttur.
59. Surosh, Esmatullah, *Afganistan’ın Etnik Gruplar Arasındaki Çatışmaların Temel Nedenlerinin Analiz*, <https://kafkassam.com/afganistanin-etnik-gruplar-arasindaki-catismalarin-temel-nedenlerinin-analiz.html> (Son Erişim: 03. 01. 2020); Afganistan son dönemlerde içte yaşanan iç çatışmalar ve bir türlü kurtulamadığı Taliban ile sürekli gündeme

gelmiştir. Bu çalışmada öncelikle Afganistan geniş bir perspektiften ele alınmıştır. Böylece Afganistan hakkında kısa bir bilgi edinerek sonraki bölümler açısından kolaylık sağlanmıştır. Daha sonra Afganistan'ın etnik yapıları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bunu yapmaktaki temel amaç çoğu kaynaklarda Afganistan etnik yapıları hakkında farklı ve zaman zaman rasyonel olmayan bilgilerin verilmesi olmuştur. Afganistan'ın etnik yapısı hakkında bilgi edindikten sonra Afganistan'ın etnik çatışmaları ve özellikle SSCB işgali sonrasında mücahitlerin kendi aralarında iktidarı paylaşamayıp ülkeyi nasıl bir kaosa sevk ettikleri ve hangi tarafların birbiriyle savaştığını, zaman zaman kurdukları ittifakları ve nihayetinde Taliban'ın ülkeyi nasıl işgal ettiği ve hangi dahili gruplar tarafından ne amaçla desteklendiği incelenmiştir. Aynı şekilde Taliban'ın çöküşü ve yeni sistemin kuruluşundan günümüze kadar farklı etnik yapıları açısından meşruiyeti, yaklaşımları ve politikaları ele alınmıştır. Makalenin son kısmında ise Afganistan'ın iç çatışmalarının temel nedenleri incelenmiştir. Bu bölümde nedenler iç ve dış faktörler olmak üzere ikiye ayrılarak detaylarıyla ortaya koyulmuştur.

60. **Dursun, Gülfem, “Afganistan’ın Etnik Kimliği”, *Avrasya Dosyası* 4/3-4 (Sonbahar-Kış): 98-99;** Bu makalede Afganistan’da yaşayan etnik azınlıklar araştırılmıştır.

İRAN

61. **Saraçlı, Murat, “İran Azınlıkları”;** “İran’da Azınlıklar” başlıklı bu çalışmada ilk olarak İran İslam Cumhuriyeti tarafından resmen tanınan tek (dinsel) azınlık grubu olan gayrimüslim azınlıklar (Ermeniler, Museviler, Zerdüşter, Asuriler ve Keldaniler) incelenmiştir. Ardından ise, uluslararası alanda genel kabul görmüş azınlığın sosyolojik tanımı içerisine giren ancak devlet tarafından resmen tanınmayan diğer azınlık grupları (Kürtler, Beluçlar, Araplar, Türkmenler ve Azeriler) ele alınmış ve söz konusu azınlıkların ülkedeki konumları değerlendirilmiştir.
62. **Yılmaz, Türel, “İran’da Unutulmuş Bir Toplum: Türkmen Sahra Türkleri”, *Akademik Orta Doğu* 1/ 2, (2007): 205-216;** Makalede İran’ın orta kısmında yaşayan Türkmen Sahra Türklerinden bahsedilmektedir. Çalışmada onların karşılaştıkları sorunlar hakkında bilgi verilmiştir.
63. **Attar (Haşimzade), Aygün, *İran’ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde)*, Ankara: Divan Yayıncılık, 2006;** Kitapta İran’ın etnik yapısı hakkında önemli bilgilere yeril verilmiştir. Burada İran’da yaşayan dini ve etnik azınlıklara birer birer değinilmiş ve açıklanmıştır.
64. **“Bahailer”, <http://www.karacaahmet.net/arastirma.asp?id=272>, (Erişim Tarihi: 29.12.2019);** Burada XIX. asrın birinci yarısında İran’da ortaya çıkan ve halen hiçbir meşruiyet kazanmayan dini azınlık olan Bahailer hakkında bilgi verilmektedir.
65. **Bergman, Kristine, “İran’daki Yahudi Azınlık: Ya Uyum Sağla Ya da Göç Et”, (11.02.2007), çev. Mustafa Tüzel, http://www.qantara.de/webcom/show_article.php/_c674/_nr-4/_p1/i.html?PHPSESSID=%3Fref%3DDDDiyet.Com,** Bu çalışmada İran’da yaşayan Yahudi azınlıklar hakkında önemli bilgiler serdedilmektedir.
66. **Hemming, John, “İran’daki Azeriler, Daha Fazla Kültürel Tanınma Talep Ediyor”, *Stratejik Analiz* 2/15, (Temmuz 2001): 21-36;** Çalışmada İran’da yaşayan ve 35 milyondan çok olan Azerbaycan Türkleri’nin kültürel zeminde yaşadıkları sorunlardan bahsedilmektedir. Makalede en fazla değinilen konulardan biri de İran’ın Azerbaycan Türkleri’nden başka diğer etnik azınlıklara karşı uyguladığı dil politikasıdır. İlkokul düzeyinde bile kendi dillerinde öğretim görmeyen Azerbaycan Türkleri, İran Devleti’nden bunu talep etmektedirler.

ARAP ÜLKELERİ

67. Akdemir, Salih, “Suriye’deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü”, *Avrasya Dosyası*, 201-237; Makalede Suriye’de yaşayan Araplar, Türkler, Kürtler, Ermeniler, Çerkezler, Dürziler, Süryaniler, Yahudiler, İslam mezheplerinden Sünnilik, Şîa yada Şiilik, İsmaililik, Nusayrilik yada Alevilik, Dürzilik, Ortodoks Grek Kilisesi, Suriye Ortodoks Kilisesi yada Yakubî Kilisesi, Ermeni Ortodoks Kilisesi, Maruni Kilisesi, Suriye Katolik Kilisesi, Grek Katolik Kilisesi, Grek Katolik Kilisesi, Bağımsız Nasturi Kilisesi ve Yezidilik hakkında önemli bilgiler verilmektedir.
68. Doç. Dr. Koldaş, Umut, Öğr. Gör. Ayaz, Erhan, *Suriye’de Mezhepsel Bölünmüşlük, Barış Süreci ve Avrupa Birliğinin Rolü*, Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Matbaası, 2016; Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Burada Suriye’deki etnik durum hakkında raporlar eşliğine bilgi verilmiştir. Çalışmanın içindekiler kısmına baktığımızda Suriye’deki Dini ve Toplum Kamuoyu Liderleri’nin Barış İnşa Sürecindeki Rollerini, Suriye Türkmenleri ve Barış İnşa Sürecindeki Rollerini, Durzi Liderliği ve Barış İnşa Sürecindeki Katkıları, Etnik ve Dini Grupların Kanaat Önderleri ve Barış İnşa Etmedeki Olası Rollerini Sivil İslami Muhalefet ve Barış İnşa Sürecine Muhtemel Katkıları konularının şekilde işlendiğini görülmektedir. Çalışma 58 sayfadan oluşmaktadır.
69. Yrd. Doç. Dr. Bağlıoğlu, Ahmet, “Suriye’de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerinde Etkileri”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 6/2 (Güz 2013): 495-523; Suriye’de bugün yaşananların, Fransız mandası ile etnik ve dinsel farklılık merkeze alınarak tasarlanan geçmişteki yapıya benzer özellikler taşıdığına dikkat çekilmiştir. Dini mezheplerin bu süreçteki etkisi bu çalışmada ele alınmaktadır.
70. Kılıç, Koray. *Irak Cumhuriyeti Kimlik Sorunu (Etnik ve Dini Gruplar)*, Yüksek Lisans Tezi: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2018; Tez Çalışmasında Irak’ta yaşayan etnik azınlıklar olan Araplar, Kürtler, Türkmenler, Diğer Azınlıklar hakkında bilgi verilmiştir.
71. *TEPAV Irak Raporu*; Raporda İşgal sonrası Irak’taki etnik ve dini yapı hakkında bilgi verilmektedir.

72. *Yemen Ülke Bülteni, Ekim 2017*; Burada Yemen'in Coğrafyası, Siyasi ve Ekonomik Durumu, Etnik ve milli azınlıkları hakkında bilgi verilmektedir. Rapor sekiz sayfadan oluşmaktadır.

73. *Yemen*, <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/yemen/903485>; Bu internet sayfasında yerleştirilen haberde Yemendeki etnik ve dini durum hakkında bilgi verilmektedir.

AVRUPA

74. **Gözde, Yılmaz, “Avrupada Azınlıklar ve Azınlık Hakları”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 14/2 (2015): 109-122;** Soğuk Savaş sonrası Avrupa’da yaşanan etnik temelli çatışmalar azınlık konusunun ve azınlık haklarının Avrupa’da hayati önemini ortaya koymuştur. Bu anlamda Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi gibi bir çok kurum aktif olarak azınlıkların sorunlarına ve azınlık haklarının Avrupa’da ve hatta ötesinde yerleştirilmesi konusunda çaba göstermektedirler. Bu kurumlara üye olan ülkeler azınlıklar konusunda oluşturmuş çeşitli anlaşmalara taraf olmuşlar ve azınlık haklarını kendi ülkelerinde sağlayacaklarına teminat vermişlerdir. Ayrıca bu kurumlara üye olmak için başvuruda bulunan aday ülkelerin demokratik yapılara dönüştürülmesi sürecinde azınlık haklarının teminat altına alınması bir ön koşul olarak yer almakta ve bu ülkelerin azınlıklarına çeşitli haklar verilmesi sağlanmaktadır. Fakat Avrupa’da insan hakları standartları gibi azınlık hakları standartları halen oluşturulamamıştır. Azınlık hakları ortak bir platform üzerinden değil, her ülkenin farklı politikaları çerçevesinde ele alınmış, sadece üye olunan kurumların getirdiği koşullar çerçevesinde görece ortak bir yapıda kalmıştır.

75. ***Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, Rapor, Strasbourg, 1 Ekim 2009, incelenen konu: Azınlıkların İnsan Hakları:*** Avrupa Konseyinin İnsan haklarından sorumlu Komiseri Thomas Hammarberg ve beraberindeki heyet, 28 Haziran – 3 Temmuz 2009 tarihleri arasında Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Ziyaret esnasında Komiser Thomas Hammarberg, ulusal ve yerel yönetim yetkilileriyle, uluslararası ve ulusal sivil toplum kuruluşlarıyla, azınlıkların insan hakları da dahil olmak üzere, bazı insan hakları konularını ele almıştır. Komiser aynı zamanda azınlık gruplarının kurumları ve temsilcileriyle de görüşmelerde bulunmuştur. Raporda aşağıdaki ana konular üzerinde durulmaktadır: 1. Türkiye’deki azınlıkların Avrupa ve uluslararası belgeler bağlamında incelenmesi, 2. Azınlık dilleri ve ifade özgürlüğü hakkı: 3. Azınlıklar ve örgütlenme özgürlüğü hakkı: 4. Azınlıklar, din özgürlüğü ve mülkiyet hakları: 5. Doğu ve güneydoğu Anadolu’da ve bu bölgeden diğer bölgelere gerçekleştirilen zorunlu göç: 6. Romanların insan haklarına ilişkin bazı konular.

76. ***Avrupa’da Müslümanların Dışlanması” Raporu,*** <https://www.haberler.com/avrupa-da-muslimanlarin-dislanmasi-raporu-11411917-haberi/> (Erişim Tarihi: 09.01.2020): Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) tarafından hazırlanan raporda Avrupa’da İslami

uygulamalarla ilgili yasakların söz konusu olduğu vurgulanmıştır.

77. **Almanya’da Müslümanlar**, https://insamer.com/tr/almanyada-muslumanlar_1439.html (Erişim Tarihi: 09.01.2020): İNSAMER tarafından hazırlanan raporda Almanya’da yaşayan Müslüman azınlıklar hakkında bilgi verilmiştir.
78. **Altıntaş, Muhammed Esat, “Batı Avrupa’da Özel Müslüman Okullarının Karşılaştıkları Sorunlar: İngiltere, Hollanda ve Fransa Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 12/30 (Aralık 2015): 69-103:** Batı Avrupa’da yaklaşık on milyon Müslüman yaşamaktadır. Bu sayı Müslümanların Hıristiyanlardan sonra ikinci büyük dini grup olduğunu göstermektedir. Batı Avrupa’da sayıları hızla artan Müslümanlar kültürel, eğitimsel ve dini taleplerini güçlü bir şekilde dile getirmeye başlamışlardır. Batı Avrupa’da yaşayan Müslümanların ihtiyaçlarından en önemlisi, çocuklarının din eğitimi ihtiyacıdır. Çocuklarının kendi dini ve kültürel değerlerine sadık olarak yetişmelerini hedefleyen Müslüman aileler, özel Müslüman okulları kurmaya yönelmişlerdir. Özel Müslüman okulları kurulması konusunda her bir devletin tutumu sorun çözme şeklinde ya da engel çıkarma ve karşı koyma şeklinde gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın amacı İngiltere, Hollanda, Fransa’nın özel Müslüman okullarıyla ilgili politikası ve bu okulların karşılaştıkları çeşitli sorunları ele almaktır.
79. **Pentassuglia, Gaetano, “The EU and the Protection of Minorities: The Case of Eastern Europe”, *EJIL* 12/1 (2001): 3-38.**
80. **Kahanec, Martin – Zaiceva, Anzelika – Zimmermann, Klaus F., “Ethnic Minorities in the European Union: An Overview”, *IZA DP* (December 2010):** Bu makale Avrupa Birliği’ndeki etnik azınlıkların işgücü piyasası durumuna ışık tutmaktadır. Ciddi bir ölçüm zorluğu ile karşı karşıya ve yeterli veriden yoksun olarak, çeşitli etnik köken ölçütleri uyguluyoruz ve çeşitli veri kaynaklarını ve ikincil kanıtları inceliyoruz. İşgücü piyasası sonuçları açısından etnik azınlık ve çoğunluk nüfusu arasında önemli boşluklar buluyoruz. Özellikle, etnik azınlıklar iş bulmada orantısız zorluklarla karşılaşmaktadır. Ev sahibi ülkedeki deneyim göçmen azınlıkların statüsünü iyileştirse de başka göçmen nesillerinin açık bir şekilde özümsemesini bulamıyoruz. Romanlar özellikle Avrupa işgücü piyasalarında ciddi entegrasyon engelleriyle karşılaşılıyor gibi görünüyor.

81. **Second European Union Minorities and Discrimination Survey Main results, FRA, 2017:**
Fransa'nın Avrupa Birliği çapında göçmenler ve azınlıklar hakkındaki ikinci büyük araştırması
- EU-MIDIS II - sonuçları yaygın ayrımcılığa dikkat çekmektedir.
82. **Ferrari, Heidrun - Samia Liaquat Ali Khan. *EU Financial Assistance to the Western Balkans: a minority-focused review of CARDS and IPA, Minority Rights Group Europe (MRGE), (2010)***. Bu raporda Avrupa Birliği'nin 1990'lı yıllarda Balkan ülkelerine yaptığı yardımlar konu edilmektedir.